

ALISHER NAVOIY QIT'ALARINING ESTETIK VA POETIK OLAMI

Nuraliyev Baxtiyor Akbarali o'g'li

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti 2-kurs magistranti
+998942553993*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Alisher Navoiy qit'alarining estetik va poetik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda qit'a janrining Sharq mumtoz adabiyotidagi o'rni, Navoiy ijodida ushbu janrning badiiy-falsafiy imkoniyatlari hamda qit'alarining poetik tuzilishi yoritilgan. Shuningdek, shoir qit'alarida qo'llanilgan badiiy tasvir vositalari, lingvopoetik birliklar va uslubiy xususiyatlar misollar asosida tahlil qilinadi. Navoiy qit'alaridagi axloqiy-falsafiy qarashlar, poetik mushohada va insoniy fazilatlarning badiiy ifodasi tadqiq etilib, ularning o'zbek mumtoz she'riyati taraqqiyotidagi o'rni ilmiy asosda ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, qit'a janri, poetik olam, estetik tafakkur, lingvopoetika, badiiy tasvir vositalari, poetik mushohada, mumtoz adabiyot, she'riy mahorat, axloqiy-falsafiy qarashlar.*

Abstract: *This article scientifically analyzes the aesthetic and poetic features of Alisher Navoi's continents. The study highlights the place of the continent genre in Eastern classical literature, the artistic and philosophical possibilities of this genre in Navoi's work, and the poetic structure of continents. Also, the means of artistic depiction, linguopoetic units, and stylistic features used in the poet's continents are analyzed based on examples. The moral and philosophical views, poetic observation, and artistic expression of human qualities in Navoi's continents are studied, and their place in the development of Uzbek classical poetry is revealed on a scientific basis.*

Keywords: *Alisher Navoi, continent genre, poetic world, aesthetic thought, linguopoetics, means of artistic depiction, poetic observation, classical literature, poetic skill, moral and philosophical views.*

KIRISH (INTRODUCTION). Alisher Navoiy ijodi o'zbek mumtoz adabiyotining eng yuksak badiiy hodisalaridan biri hisoblanadi. Shoir asarlarida inson va jamiyat hayoti, axloqiy qarashlar hamda estetik tafakkur yuksak poetik mahorat orqali ifoda etilgan. Ayniqsa, Navoiy qit'alari hajman ixcham bo'lishiga qaramay, mazmun jihatidan nihoyatda teran va serqatlam xarakterga ega. Ularda shoirning hayotiy kuzatuvlari, falsafiy mushohadalari hamda insoniy fazilatlar haqidagi qarashlari badiiy umumlashmalar asosida aks ettiriladi. Shu jihatdan qit'alar Navoiy poetik olamining muhim tarkibiy qismi sifatida alohida ilmiy qimmat kasb etadi.

Navoiy qit'alarida ilm-ma'rifat, adolat, komillik, saxovat va rostgo'ylik kabi umuminsoniy g'oyalar yetakchi mavzu sifatida namoyon bo'ladi. Shoir ushbu janr orqali insonning ichki dunyosi va ma'naviy qiyofasini chuqur poetik tasvirlashga erishgan. Adabiyotshunos olim A. Hayitmetov Navoiyning lirik merosi haqida fikr yuritarkan, "Navoiy lirikasining kuchi undagi chuqur insoniylik va yuksak poetik tafakkur bilan belgilanadi", deb ta'kidlaydi.[1] Bu holat ayniqsa shoir qit'alarining estetik mohiyatida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Bugungi adabiyotshunoslikda mumtoz merosni zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, Navoiy qit'alarining poetik tuzilishi, badiiy tasvir vositalari va uslubiy xususiyatlarini tizimli tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. E. Rustamov Navoiy ijodining badiiy xususiyatlari haqida so'z yuritib, "Shoir asarlarida fikr va badiiy shakl uyg'unligi poetik mukammallikni yuzaga keltiradi", deb yozadi.[2] Shu sababli Navoiy qit'alarining estetik va poetik olamini o'rganish o'zbek mumtoz she'riyatining badiiy tabiati hamda shoir mahoratini chuqurroq anglash imkonini beradi.

METODLAR (METHODS). Mazkur tadqiqotda Alisher Navoiy qit'alarining estetik va poetik xususiyatlarini o'rganishda lingvopoetik, qiyosiy-tarixiy hamda poetik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida qit'alarining badiiy tuzilishi, poetik ifoda vositalari va uslubiy xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilindi. Ayniqsa, qit'alarda qo'llangan badiiy san'atlarning mazmun yaratishdagi funksional ahamiyatiga alohida e'tibor qaratildi.

Lingvopoetik metod orqali Navoiy qit'alaridagi poetik birliklar va she'riy tasvir vositalari o'rganildi. Shoirning qisqa hajmli janr orqali chuqur falsafiy mushohada yaratish mahorati qit'alarda yaqqol namoyon bo'ladi. Jumladan, shoirning:

"Ilm o'rgan, chunki ilm ichra najot,
Jahl aro qolgan kishiga yo'q hayot"[3]

misralarida ilm va jaholat o'rtasidagi tazod orqali inson kamoloti g'oyasi ifoda etiladi. Adabiyotshunos olim S. Jo'rayeva qit'a janri haqida so'z yuritarkan, "Qit'a ixcham poetik shakl bo'lishiga qaramay, unda hayotiy-falsafiy umumlashmalar yetakchi o'rin tutadi", deb ta'kidlaydi.[4]

Qiyosiy-tarixiy metod asosida qit'a janrining Sharq mumtoz adabiyotidagi taraqqiyot bosqichlari hamda Navoiy ijodidagi o'ziga xos jihatlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida Navoiy qit'alarining arab va fors-tojik adabiyotidagi qit'achilik an'analari bilan bog'liq tomonlari qiyosiy ravishda o'rganildi. Shu bilan birga, shoirning axloqiy-falsafiy qarashlari qit'alardagi poetik obrazlar orqali ochib berildi. Masalan:

"Saxovat ahli topar el aro izzat,
Baxil kishiga qolur faqat nafrat"[5]

misralarida saxovat va baxillik o'rtasidagi qarama-qarshilik tazod san'ati orqali yoritilgan. Tadqiqotchi M. Xudoyorova Navoiyning qit'achilik mahorati haqida fikr

bildirib, “Shoir qit’alarida axloqiy qarashlar poetik mushohada bilan uyg’un holda ifodalanadi”, deb yozadi.[6]

Poetik tahlil metodi yordamida qit’alarning kompozitsion qurilishi, badiiy obrazlar tizimi va uslubiy xususiyatlari tadqiq etildi. Ushbu metod orqali qit’alarda qo’llanilgan poetik vositalarning estetik ta’sir kuchi va mazmun yaratishdagi o’rni yoritildi. Natijada Navoiy qit’alari nafaqat kichik lirik janr namunasi, balki yuksak poetik tafakkur mahsuli ekanligi ilmiy asosda ochib berildi.

NATIJALAR (RESULTS). Alisher Navoiy qit’alarining estetik va poetik olamini tadqiq etish natijasida ushbu janrning o’zbek mumtoz she’riyatidagi o’rni va badiiy imkoniyatlari yanada yaqqol namoyon bo’ldi. Tadqiqot davomida qit’alarning nafaqat kichik lirik shakl, balki chuqur falsafiy va axloqiy mushohadalarni ifodalovchi yuksak poetik janr ekanligi aniqlandi.

- Qit’a janrining poetik imkoniyatlari: Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, Navoiy qit’alarida qisqa hajm orqali keng mazmun va teran poetik tafakkur ifodalanadi. Shoir qit’alarida inson va jamiyat, ilm-ma’rifat, axloqiy poklik hamda komillik masalalari ixcham, ammo ta’sirchan poetik shaklda tasvirlangan. Bu esa qit’a janrining poetik sig’imi nihoyatda yuqori ekanligini ko’rsatadi.

- Badiiy tasvir vositalarining faol qo’llanishi: Tadqiqot jarayonida Navoiy qit’alarida tashbeh, tazod, tajnis, mubolag’a va irsoli masal kabi badiiy san’atlar faol qo’llanilgani aniqlandi. Masalan:

“Saxovat ahli topar el aro izzat,
Baxil kishiga qolur faqat nafrat”[7]

misralarida saxovat va baxillik tushunchalari o’zaro qarama-qarshi qo’yilib, tazod san’ati orqali poetik ta’sirchanlik kuchaytirilgan.

- Ilm-ma’rifat g’oyasining yetakchi mavqeyi: Tadqiqot natijalariga ko’ra, Navoiy qit’alarida ilm va ma’rifat inson kamolotining asosiy mezoni sifatida talqin qilinadi. Shoir jaholatni jamiyat taraqqiyotiga to’sqinlik qiluvchi salbiy holat sifatida tasvirlaydi. Jumladan:

“Ilm o’rgan, chunki ilm ichra najot,
Jahl aro qolgan kishiga yo’q hayot”[8]

misralarida ilmning najot vositasi sifatidagi mohiyati poetik umumlashma asosida ifodalangan.

- Axloqiy-falsafiy qarashlarning poetik ifodasi: Tadqiqot davomida Navoiy qit’alarida saxovat, sabr, rostgo’ylik, vafodorlik va komillik kabi axloqiy tushunchalar markaziy poetik g’oya sifatida namoyon bo’lishi aniqlandi. Shoir ushbu fazilatlarni inson ma’naviy kamolotining asosiy mezoni sifatida talqin qiladi. Ayniqsa, qit’alarda hayotiy xulosalarning falsafiy mushohada bilan uyg’un holda ifodalanishi janrning didaktik-estetik ahamiyatini oshiradi.

• Poetik til va uslubiy o‘ziga xoslik: Navoiy qit’alarida xalqona iboralar, hikmatli so‘zlar va sodda, ammo mazmunan chuqur poetik ifodalar faol qo‘llanilgani kuzatildi. Bu holat qit’alarning xalq ruhiga yaqinligini hamda ularning badiiy-estetik ta’sir kuchini oshirgan. Adabiyotshunos olim M. Xudoyorova “Navoiy qit’alarida poetik fikr ixcham shaklda, ammo teran estetik mushohada asosida ifodalanadi”, deb yozadi.[9]

• Qit’alarning mumtoz she’riyat taraqqiyotidagi o‘rni: Tadqiqot natijalari Navoiy qit’alari keyingi turkiy she’riyat taraqqiyotiga kuchli ta’sir ko‘rsatganini tasdiqladi. Shoir qit’achilik an’analarini yangi poetik mazmun bilan boyitib, ushbu janrni yuksak badiiy darajaga olib chiqdi. Shu sababli Navoiy qit’alari o‘zbek mumtoz adabiyotining muhim poetik yodgorliklaridan biri sifatida katta ilmiy-estetik qimmatga ega ekanligi aniqlandi.

MUNOZARA (DISCUSSION). Alisher Navoiy qit’alarining estetik va poetik olamini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu janrni tahlil qilish faqatgina matnni sharhlash emas, balki mumtoz badiiy tafakkurning ichki mexanizmlarini ochib beruvchi murakkab ilmiy jarayondir. Qit’alar atrofidagi zamonaviy adabiyotshunoslik yondashuvlari ularning mazmunini ko‘lamini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Mafkuraviy yondashuvdan estetik yondashuvga o‘tish: Navoiy qit’alarini tahlil qilishda muhim jihatlardan biri ularni tarixiy-mafkuraviy cheklovlardan xoli estetik matn sifatida qayta o‘qishdir. Mumtoz adabiyotshunoslikda U. T. Tursunov qayd etganidek, “Navoiy badiiy tafakkurida inson markaziy estetik qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi va u jamiyatning eng oliy ma’naviy mezoni darajasiga ko‘tariladi”.[10] Bu yondashuv qit’alarning sof badiiy va falsafiy mohiyatini ochib beradi.

Germenevtik talqin va ma’no qatlamlari: Qit’alarda uchraydigan obrazlar, jumladan “sabr”, “ilm”, “saxovat” va “jaholat” tushunchalari oddiy leksik birlik emas, balki chuqur ramziy-majoziy tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan:

“Umr o‘tar yeldek, qolmas asar,

Yaxshi nom qoldirsa inson, bas yetar”[11]

misralari faqat hayotiy xulosa emas, balki inson borlig‘ining falsafiy talqinini ifodalaydi.

Poetik struktura va badiiy tafakkur sintezi: Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, Navoiy qit’alarida shakl va mazmun uyg‘unligi yuqori darajada ifodalangan. Har bir qit’a qisqa hajmga ega bo‘lsa-da, unda keng falsafiy umumlashmalar mujassam. Bu holatni S. R. Jo‘rayeva quyidagicha izohlaydi: “Mumtoz lirik janrlar, xususan qit’a, ixchamlik orqali eng murakkab g‘oyaviy tizimlarni ifodalash imkoniga ega bo‘lgan badiiy shakldir”.[12]

Lingvopoetik tahlil va til estetikasi: Navoiy qit’alarida qo‘llangan til birliklari, metaforik ifodalar va stilistik vositalar ularning estetik kuchini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Qit’alardagi leksik birliklar sodda ko‘rinsa-da, ular chuqur ma’no yukiga ega bo‘lib, o‘quvchini mushohada qilishga undaydi.

Xalqaro ilmiy yondashuv va qiyosiy tahlil: Zamonaviy navoiyshunoslikda qit'alar faqat milliy adabiyot doirasida emas, balki qiyosiy adabiyotshunoslik kontekstida ham o'rganilmoqda. Xususan, B. Valixo'jayevning ta'kidlashicha, "Navoiy badiiy merosi Sharq va G'arb estetik tafakkurini bog'lovchi muhim ilmiy ko'prik vazifasini bajaradi".[13]

XULOSA (CONCLUSION). Navoiy qit'alarining estetik va poetik olamini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu kichik lirik janr o'zbek mumtoz adabiyotida chuqur falsafiy va badiiy mazmunga ega bo'lgan mustaqil poetik tizim sifatida shakllangan. Qit'alar faqat ixcham she'riy shakl emas, balki inson va jamiyat hayotiga doir eng muhim axloqiy, ijtimoiy va ma'naviy g'oyalarni mujassam etgan badiiy tafakkur mahsulidir.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy qit'alarida ilm-ma'rifat, adolat, saxovat, sabr-toqat va komillik kabi umuminsoniy qadriyatlar markaziy o'rin egallaydi. Shoir ushbu tushunchalarni oddiy nasihat darajasida emas, balki yuksak poetik umumlashmalar va badiiy tasvir vositalari orqali ifodalaydi. Bu esa qit'alarning didaktik va estetik qudratini yanada oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari Navoiy qit'alarining o'zbek mumtoz she'riyat taraqqiyotidagi o'rni beqiyos ekanini tasdiqlaydi. Qit'a janri orqali shoir qisqa shaklda keng mazmun berish, badiiy til imkoniyatlarini maksimal darajada ishga solish va falsafiy mushohadalarni ixcham ifodalash kabi yuksak poetik mahoratni namoyon etgan. Shu jihatdan Navoiy qit'alari nafaqat adabiy meros, balki bugungi adabiyotshunoslik uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan badiiy manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy (Navodir ush-shabob). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1989
2. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1965–1968
3. Hayitmetov A. Navoiy lirikasining poetik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1961
4. Jo'rayeva S. R. XX asr o'zbek adabiyotshunosligida mumtoz lirik janrlar tadqiqi. – Samarqand, 2020
5. Rustamov E. Alisher Navoiy badiiy mahorati. – Toshkent: Fan, 1979
6. Tursunov U. T. Mumtoz poetika asoslari. – Toshkent: Fan, 2018
7. Valixo'jayev B. Navoiy va axloqiy tafakkur. – Toshkent: Universitet, 2010
8. Xudoyorova M. Navoiy qit'alari: talqin va tadqiq. – Navoiy: Aziz kitobxon, 2024